

Lietuvos Respublikos
švietimo ir mokslo
ministerija

Pagrindiniai klausimai:

■ Kokios tautinių mažumų švietimo nuostatos įtvirtintos tarptautinėje teisėje?

■ Kaip klasifikuojamos tautinės mažumos ir kokią įtaką tai daro joms skirtai politikai?

■ Europos valstybių (Olandijos, Švedijos, Lenkijos, Estijos, Latvijos) tautinių mažumų švietimo politikos įvairovė

■ Lietuvos tautinių mažumų švietimo politikos ypatybės ir jos pasekmės

TAUTINIŲ MAŽUMŲ ŠVIETIMO POLITIKA: KUR EINAMA?

Lietuvos Seimas 2011 m. kovo 17 dieną priėmė Švietimo įstatymo pataisas, įpareigojančias stiprinti lietuvių kalbos mokymąsi ir mokymąsi lietuvių kalba tautinių mažumų mokyklose. Numatyta: 1) skirti daugiau laiko lietuvių kalbos kaip dalyko mokymuisi tautinių mažumų pradinėse ir pagrindinėse mokyklose; 2) pereiti prie vienodos lietuvių kalbos ir literatūros programos visų Lietuvos mokyklų 11–12 klasėse; 3) lietuviškai dėstyti Lietuvos istorijos ir geografijos temas bei pilietiškumo pagrindus; 4) 2013 m. pereiti prie vienodo lietuvių kalbos ir literatūros egzamino visų Lietuvos mokyklų abiturientams. Tai sukėlė dalies tautinių bendruomenių narių pasipiktinimą – jie kaltina Lietuvos valstybę diskriminavimu ir asimiliavimo siekiu. Norint išsaugoti *status quo*, per 20 nepriklausomybės metų susiklosčiusi tautinių mažumų švietimo praktika pateikiama kaip teisinga ir naudinga tvarka. Bet ar tikrai ji buvo be išlygų naudinga abiem diskutuojančioms pusėms – valstybei ir tautinėms mažumoms?

Esminės išvados

Tarptautinės konvencijos, chartijos ir kiti dokumentai pateikia svarbiausius tautinių mažumų teisių apsaugos principus, tačiau drauge palieka gana daug laisvės rinktis mažumų politiką. Pastarąjį dešimtmetį, atsižvelgdamos į geopolitinę ir vidaus padėtį, nemaža Europos valstybių keitė tautinių mažumų politikos kryptis. Vyraujanti tendencija – vengiant vidinės nesantaikos ir susiskaldymo sustiprėjęs mažumų integravimo siekis. Tai neprieštaruoja vienai pagrindinių Tautinių mažumų apsaugos konvencijos ir Hagos rekomendacijų dėl tautinių mažumų švietimo teisių nuostatų – mažumų teisei išsaugoti savo tapatybę ir pareigai integruotis į visuomenę.

Lietuvos tautinių mažumų švietimo modelis buvo vienas liberaliausių Europoje. Nuo nepriklausomybės atkūrimo vykdyta tokia tautinių mažumų švietimo politika, kurią kitos valstybės pavadintų „politiškai korektiška“, tai yra nekuriančia prielaidų tautinėms įtampoms ir nesantaikai. Su tautinėmis mažumomis buvo elgiamasi vienodai, o pasirinktas švietimo modelis atitiko autochtoninėms mažumoms skirtą švietimo modelį – mokymasis gimtąja kalba nuo pirmos iki paskutinės klasių.

Nors tautinių mažumų švietimas vyko pagal valstybės patvirtintas programas ir vadovėlius, o mokyklas rinkosi mokiniai ir jų tėvai, iš esmės vienkalbiame mažumų mokyklose atskirose mokyklose galima įžvelgti ir segregavimo bei izoliavimo požymių. Kita vertus, toks tautinių mažumų švietimo modelis sudarė puikias sąlygas jų tapatybei įtvirtinti ir tautinėms bendruomenėms konsoliduotis.

Tačiau tautinių mažumų mokyklos atsilieka nuo lietuvių mokyklų ugdymo kokybe bei rezultatais ir nepakankamai prisideda prie tautinių grupių išsilavinimo lygio skirtumų mažinimo. Taigi galima teigti, kad tautinių mažumų mokyklos yra parankios išsaugant mažumų bendruomenes ir etnokultūrinę šalies įvairovę, tačiau nėra parankios asmenims, siekiantiems aukštesnio išsilavinimo ir lengvesnio integravimosi visuomenėje. Ši priešara iš dalies sprendžiama Švietimo įstatymo pataisomis, tačiau svarbu suprasti, kad nepakankamas lietuvių kalbos mokymo lygis nėra vienintelė ją sukelianti priežastis.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ ŠVIETIMO REGULIAVIMAS TARPTAUTINĖJE TEISĖJE

Pagrindiniai dokumentai, kuriais grindžiama tautinių mažumų švietimo teisių apsauga, yra Europos Tarybos priimta Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (1995, Lietuva ratifikavo 2000) ir Hagos rekomendacijos dėl tautinių mažumų švietimo teisių (1996).

Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos 12 straipsniu „šalys įsipareigoja siekti, kad tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims būtų sudarytos vienodos sąlygos įgyti visų lygių išsilavinimą“. Žodis „vienodos“ yra dviprasmiškas: jis gali reikšti ir tapačias, ir „nei blogesnes, nei geresnes“, tai yra nediskriminuojančias jokia prasme. Konvencijos 14 straipsnyje teigiama:

1. Šalys įsipareigoja pripažinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę mokytis savo mažumos kalbos.

2. Šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai arba gausiai gyvena tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, jei yra pakankamas poreikis, savo švietimo sistemose stengiasi kiek įmanoma užtikrinti, kad mažumoms priklausantys asmenys turėtų reikiamas galimybes mokytis tos mažumos kalbos arba mokytis ta kalba.

3. Šio straipsnio 2 dalis įgyvendinama nepažeidžiant nuostatos mokytis oficialiosios kalbos arba mokytis ta kalba.

Hagos rekomendacijos detalizavo Tautinių mažumų apsaugos konvencijos švietimo nuostatas. Plėtodamos

Konvencijos 14 straipsnį, jos prasideda labai aiškiu tautinių mažumų gyventojų santykio su gimtąja ir valstybine kalbomis apibrėžimu: asmuo turi **teisę išsaugoti savo tapatybę mokydamasis gimtosios kalbos ir pareigą integruotis į visuomenę išmokdamas valstybinę kalbą**. Visas teiginys pažodžiui skamba taip:

Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisė išsaugoti savo tapatybę gali būti visiškai įgyvendinta tik tuo atveju, kai ugdymo procese jie įgyja tinkamą savo gimtosios kalbos žinių. Tuo pat metu tautinėms mažumoms priklausantys asmenys turi pareigą integruotis į platesniąją visuomenę įgydami tinkamą valstybinės kalbos žinių.

Hagos rekomendacijose taip pat primenama iš žmogaus teisių išplaukianti nuostata laikytis lygybės ir nediskriminavimo principų taikant tarptautinius instrumentus (deklaracijas ir konvencijas), kurie gali būti naudingi tautinių mažumų gyventojams. Pateikiamos detalesnės daugiakalbio ugdymo, siūlomo tautinėms mažumoms, organizavimo rekomendacijos: ugdymas tik gimtąja kalba ikimokykliniame amžiuje; gimtosios ir valstybinės kalbų kaip atskirų dalykų mokymasis bendrojo ugdymo mokykloje; palaišnis dalykų, kurių mokomasi valstybine kalba, skaičiaus didinimas pagrindinėje ir vidurinėje mokyklose. Rekomendacijose nenurodoma, kiek konkrečiai turinio turėtų būti mokomasi tautinės mažumos ir valstybine kalbomis.

KAS TOS TAUTINĖS MAŽUMOS IR KOKIOS JOS BŪNA?

Terminą *tautinė mažuma* taip įprasta vartoti įvairiomis aplinkybėmis, kad net nesusimąstoma, jog jis nėra vienaprasmiškas. Tarptautinėje teisėje netgi nėra visuotinai priimto jo apibrėžimo. „Mažuma“ paprastai laikoma tautinė grupė, kuri nėra dominuojanti valstybėje (turi mažiau įtakos, yra mažesnė skaičiumi) ir skiriasi kultūra, kalba, tautybe ir (arba) religija. Europos Parlamentas yra linkęs tautinę mažumą laikyti tik tokią valstybės teritorijoje gyvenančią grupę asmenų, kurie „su ta valstybe yra susiję senais, tvirtais ir ilgalaikiais ryšiais“, „kurių yra pakankamai daug“ ir „kuriuos vienija siekis kartu išsaugoti tai, kas sudaro jų bendrą tapatybę, įskaitant jų kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą“¹. Tačiau nėra aišku, kas yra pakankamai seni ryšiai su valstybe, kurioje gyvenama, koks skaičius asmenų yra „pakankamai didelis“.

Aptartoje sampratoje nesigilinama į tautinių mažumų kilmę, nors ji neretai yra svarbus argumentas kuriant tautinių mažumų politiką. Pagal kilmę tautinės mažumos gali būti priskiriamos kelioms kategorijoms:

- senieji vietiniai gyventojai, senbuviai, autochtonai (pavyzdžiui, samiai Švedijoje ir Suomijoje);

- persikėlėliai iš buvusių kolonijų (pavyzdžiui, Šiaurės Afrikos išeiviai Prancūzijoje ar azijiečiai Didžiojoje Britanijoje ir Olandijoje);
- darbo migrantai ir jų palikuonys;
- pabėgėliai, politinio prieglobsčio ieškotojai;
- repatriantai, reemigrantai.

Ši klasifikacija nėra visuotinai priimta Europos valstybių švietimo sistemose. Tautinės mažumos išskyrimas ir priskyrimas tam tikrai kategorijai yra politinis valstybės pasirinkimas, nes jo pasekmė turėtų būti specialios mažumoms skirtos priemonės, kurias numato Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (1995) ir valstybių konstitucijos, tautinių mažumų, švietimo ir kiti įstatymai. Apibrėždamos savo tautinę politiką, valstybės pirmiausia remiasi:

- tautinės mažumos samprata;
- tautinių mažumų klasifikacija, ypač – senbuvių (autochtonų) ir atvykėlių (alochtonų) apibrėžimu;
- tautinės mažumos gyvenamos vietovės pripažinimu tradiciškai ar gausiai gyvenama teritorija.

¹ Europos Parlamento rezoliucija dėl mažumų apsaugos ir kovos su diskriminacija politikos išsiplėtusioje Europoje (2005/2008 (INI)).

Pačias tautines grupes Europos valstybės apibrėžia labai skirtingai. Tautinės grupės gali būti skiriamos tik pagal pilietybę – tokiu atveju šalies pilietybę įgiję kitataučiai priskiriami etninei daugumai; arba pagal natūralizacijos laipsnį – tokiu atveju nebelaikomi mažuma antros ar trečios kartos imigrantų palikuonys. Kai kurios valstybės svarbiu požymiu laiko dvikalbystę, tai yra skiria grupes, kurių namų kalba yra ne valstybinė ir ne mokyklos kalba. Kartais skiriami imigrantai ir tradicinės tautinės mažumos, tačiau dauguma valstybių to nedaro. Graikija vienodai traktuoja imigrantus ir graikų kilmės reemigrantus². Dėl tokios įvairovės sunku lyginti valstybių tautinių mažumų švietimo politiką: mažumos savo kilme, dydžiu gali būti panašios, o joms skirta politika labai skirtis, nes valstybės priskiria mažumas skirtingoms kategorijoms.

Valstybių pasirinkimą, kaip traktuoti savo tautines mažumas, dažnai lemia saugumo – teritorinio vientisumo, suverenumo, visuomenės sutelktumo ir darnos – argumentai. Net Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje, įtvirtinančioje nemaža tautinių mažumų teisių, yra ir jas ribojantis straipsnis: „*Jokia šios pagrindų Konvencijos nuostata neturi būti aiškinama kaip suteikianti teisę dalyvauti veikloje ar atlikti veiksmus, kurie priešsta-*

rautų pagrindiniams tarptautinės teisės principams ir ypač valstybių suvereniteto, lygybės, teritorinio vientisumo ir politinės nepriklausomybės principams“. Tautinių mažumų grėsmę valstybei gali lemti jų dydis, galia, santykiai su vyraujančia dauguma, politinis sutelktumas, bet taip pat ir tarptautiniai santykiai bei kitų valstybių manipuliavimas mažumų suverenumo ar priklausomybės keitimo siekais. Todėl lyginant tautinių mažumų politikas ir problemas pravartu remtis kita – mažumų santykio su valstybingumu – klasifikacija (žr. 1 lentelę).

Tautinių mažumų santykio su valstybingumu klasifikacija atrodo paprasta ir patogi valstybių nuogaštavimams kuriant tautinių mažumų politiką aiškinti. Tačiau nereti atvejai, kai tautinė mažuma yra sudėtinė, priskirtina ne vienai kategorijai. Pavyzdžiui, rusų bendruomenė Pabaltijo valstybėse gyvena nuo viduramžių, XVII amžiuje atsikraustė sentikių, po SSRS okupacijos kilo trečioji imigracijos banga, o šiuo metu Latvijoje pastebima ketvirtoji. Nors visi rusų kilmės asmenys turėtų būti priskiriami vienai mažumai, tik daliai jų tinka Europos Parlamento rekomenduota tautinės mažumos sąvokos formuluotė: „su valstybe yra susiję senais, tvirtais ir ilgalaikiais ryšiais“.

1 lentelė. Tautinių mažumų tipai pagal jų santykį su valstybingumu

Tautinės mažumos tipas	Apibūdinimas
Išorinė (nacionalinė) mažuma	Grupė, kurios tautiečiai sudaro kitos valstybės (dažniausiai kaimyninės) daugumą, tai yra turi savo valstybę. Susidaro dėl sienų kaitos, valstybių teritorijų perdalijimų ar senų valstybinių ryšių. Siekia išsaugoti savo kilmės valstybės kalbą, religiją, kultūrą, palaiko su ja ryšius. Gali norėti prie jos prisijungti.
Tarpvalstybinė mažuma	Tautinė grupė, kuri yra išsibarsčiusi keliose valstybėse, bet niekur nėra sukūrusi savos valstybės. Siekia tautinės tapatybės reikalaujama pripažinti kalbą, kultūrą, religiją. Gali siekti autonomijos arba pavaldumo keitimo (prisijungimo prie kitos valstybės susijungiant pasklidusioms tautiečių grupėms).
Vietinių senbuvų mažuma	Tautinė grupė, dar vadinama istorine mažuma, kuri nuo seno gyvena vienintelėje valstybėje. Dažniausiai gerai integruota. Siekia tautinio savitumo išlaikymo, jei gyvena kompaktiškai, gali prašyti daugiau autonomijos.
Imigrantų mažuma	Neseniai atvykę asmenys, kurie dažniausiai neturi valstybės pilietybės. Jie arba integruojasi, arba stengiasi išlaikyti šalių, iš kurių atvyko, tapatybę ir palaipsniui stiprina savo įtaką naujojoje tėvynėje.

Pagal: Wolff S. Ethnic minorities in Europe: The Basic Facts. <http://www.stefanwolff.com/files/min-eu.pdf>

TAUTINIŲ MAŽUMŲ POLITIKOS STRATEGIJOS

Apibūdinant tautinių mažumų politiką, vartojamos kelios pamatinės sąvokos:

- *diferencijavimas* – visuomenės skirstymas į grupes pagal tam tikrus požymius, šiuo atveju – kalbinius, kultūrinius, tautinius; priešingas unifikavimui – nenoru matyti ir pripažinti skirtumus pagrįstam elgesiui;
- *diskriminavimas* – ypatingas, kitoks požiūris į asmenis, santykiai su jais bei elgesys, grindžiami jų pri-

klausymu etninei grupei; dažniausiai laikomas neigiamu, neteisingu, įtvirtinančiu nelygybę reiškiniu, nors diskriminavimas gali būti ir pozityvus (kai grupė išskiriama siekiant suteikti jai daugiau privilegijų, kompensuojančių kokią nors stoka);

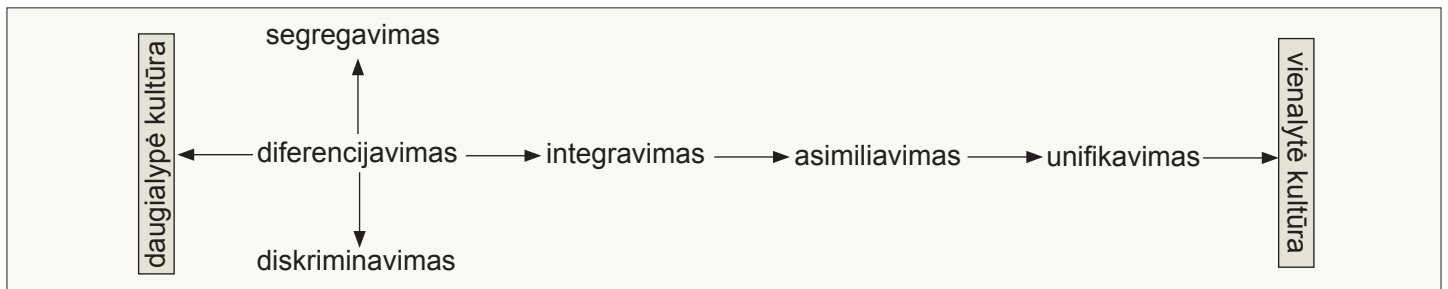
- *segregavimas* – fizinis atskyrimas nuo daugumos, dažniausiai lemiamas diskriminavimo, bet kartais ir savaiminis;

² Detaliau žr.: M. Luciak. The Educational Situation of Migrants and Ethnic Minorities in 15 EU Member States in Comparative Perspective. 2003. http://www.aulainter-cultural.org/print.php3?id_article=1735.

- *asimiliavimas* – procesas, kurio metu etninė grupė įgyja kitos, dažniausiai vyraujančios valstybėje, grupės tapatybę, supanašėja, prisitaiko; radikalus jo variantas – mažumos ištirpimas daugumoje, sunykimas;
- *integravimas* – grupės įtraukimas į platesnės visuomenės gyvenimą, ryšių su ja ir kitomis grupėmis užmezgimas išlaikant grupės tapatybę ir savitumą;
- *daugiakultūriškumas* – nuostata, kad visuomenėje gali lygiomis teisėmis ir darniai sugyventi įvairios kultūros, pripažįstančios viena kitos vertingumą.

Apskritai tautinių mažumų politikos strategijos tarsi išsidėsto tarp dviejų polių – daugiatautės daugiakultūrės valstybės, kuri tai pripažįsta ir to nebijo, ir vienkultūrės valstybės (žr. 1 pav.). Dvi elgsenos – diskriminavimas ir segregavimas – gali būti abiejų kryptių: išskiriama ir atskiriama, kad būtų sukurtos palankesnės, padedančios tautinei bendruomenei išlikti ir stiprėti sąlygos, ar, atvirkščiai, nepalankios, išstūmimo sąlygos.

1 pav. Tautinių mažumų politikos strategijų ryšys

Europos valstybės nėra labai išradingos pasirinkdamos **tautinių mažumų švietimo strategijas** – jų nedaug ir jos įvairiose šalyse panašios. Didžiausia takoskyra – tikslai: vienais atvejais siekiama integruoti ar net asimiliuoti mažumas, kurios laikomos keliančiomis grėsmę visuomenei ar valstybei, kitais – sustiprinti ir išsaugoti, trečiais – ir integruoti, ir stiprinti bei saugoti vienu metu. Tam naudojamos tokios tradicinės priemonės:

- papildomų išteklių skyrimas (išlyginamajam, kompensuojamajam švietimui ir (arba) savos kalbos ir kultūros mokymuisi, mažesnėms klasėms, vadovėliams);
- specialios kalbos programos (gimtosios ir valstybinės kalbų; dvikalbis ugdymas);
- specialūs kultūros kursai (gimtosios kultūros ar valstybės kultūros);

- tikslinės programos – konkrečių tautinių mažumų švietimo problemoms spręsti skirtos programos.

Atrodo, kad iš jų mažiausiai veiksminga priemonė – mokyklų neįpareigojantis papildomų išteklių skyrimas: jis pagerina tautinių mažumų mokyklų išlikimo sąlygas, tačiau nebūtinai turi įtakos ugdymo rezultatams ir gali tik sustiprinti segregavimą³.

Tautinių mažumų švietimo politikos santykis su bendrąja tautinių mažumų politika yra dvejetainis: viena vertus, švietimo politika turėtų būti subordinuota bendrajai valstybės politikai, bet, kita vertus, švietimo sistemos gali turėti savų tradicijų, normatyvų ir kitų ypatumų, kurie savaime, nepriklausomai nuo bendresnių valstybės siekių, lemia tam tikrą tautinių mažumų politiką.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ ŠVIETIMO POLITIKOS ĮVAIROVĖ EUROPOJE

OLANDIJA: nuo daugiakultūriškumo prie unifikavimo

Vyraujantis imigrantams skirtas švietimo siekis – išmokyti valstybinės kalbos ir padėti integruotis į visuomenę tiek, kad bent jau netrikdytų tos visuomenės gyvenimo. Ar siekiama daugiau, priklauso nuo valstybės požiūrio į imigraciją. Olandija, kurioje imigrantai sudaro penktadalį gyventojų, jiems skiria politiką per kelis pastaruosius dešimtmečius keitė keturis kartus:

- iki aštuntojo XX a. dešimtmečio imigrantų „nepastebėdavo“, laikė juos laikiniais svečiais, tikėjosi, kad jie sugrįš į savo tėvynes, todėl stabdė jų integravimąsi į šalies visuomenę, diskriminavo ir skatino užsiklen-

dimą savo bendruomenėse; tai baigėsi keliais imigrantų terorizmo aktais;

- aštuntajame dešimtmetyje suvokta, kad imigrantai yra ne pavieniai asmenys, bet tautinės bendruomenės, kurios tapo nuolatine Olandijos visuomenės dalimi, paversdamos ją daugiakultūre visuomene, o šių bendruomenių izoliavimas ir diskriminavimas gali būti pavojingas; po šio sprendimo pradėtos derinti dvi tautinių mažumų politikos kryptys – pagarba kultūriniam tapatumui, skatinanti jį išsaugoti, ir pagalba socialiniam-ekonominiam integravimuisi į visuomenę; drau-

³ Detaliau žr.: T. Brind, C. Harper, K. Moore. Education for Migrant, Minority and Marginalised Children in Europe. A report commissioned by the Open Society Institute's Education Support Programme. 2008. http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/publications/children_20080131/review_20080131.pdf.

ge tyliai susitarta laikytis politinio korektiškumo, kad tautinės mažumos netaptų partijų kovų dingtimi;

- paskutinį XX a. dešimtmetį pradėta suvokti, kad pagarbos visoms kultūroms politika dirbtinai sukūrė tautinių mažumų bendruomenes, padėjo joms konsoliduotis ir drauge suskaidė visuomenę; vyriausybė pradėjo pabrėžti individualų pilietiškumą ir asmens teises bei pareigas visuomenėje; mažumų kultūros buvo paliktos privačiai sferai, o viešajame diskurse terminas *tautinės mažumos* sistemingai pakeistas terminu *alochtonai*, tai yra atvykėliai – taip dėmesys nuo grupių perkeltas prie migrantų kaip nediferencijuotos kategorijos; drauge nebeliko specialios tautinėms mažumoms skirtos politikos – „mažumų politika“ pervadinta „integravimo politika“; etninių mažumų klausimas politizuotas – prasidėjo vieši debatai, kurie išaugo į etninės daugumos ir mažumų konfrontaciją; švietime iš formaliojo ugdymo dingo mažumų kalbos ir buvo sustiprinti valstybinės kalbos ir pilietinio integravimosi kursai;
- XXI amžius prasidėjo terorizmo aktais, sukėlusiais civilizacijų konflikto baimę; Olandijoje tai sustiprino

alochtonų integravimo tendenciją – nuspręsta, kad nebeapakanka socialinio-ekonominio integravimo, reikia ir kultūrinio adaptavimo ar net asimiliavimo; Olandijos daugiakultūriškumas pradėtas laikyti ne pranašumu, o tragedija, svarstomi šalies nacionalinės tapatybės, vertybių ir normų klausimai, o pagrindiniu politiniu visuomenės idealu tampa socialinis sutelktumas; imigrantai skatinami aukoti savo tapatybę, kai ši prieštarauja visuomenės vertybėms⁴.

Radikalus nacionalinės politikos posūkis vis dėlto neturėjo labai didelės įtakos vietos politikoms. Nors nacionalinė politika įpareigoja suvokti šalies gyventojus kaip vieną piliečių tautą, savivaldybėms atrodo akivaizdu, kad kai kurios problemos, kurias jos privalo spręsti, yra susijusios su etnine gyventojų sudėtimi. Spręsdamos šias problemas savivaldybės priverstos bendrauti su migrantų organizacijomis arba net kreiptis į jas pagalbos, pavyzdžiui, mažinant tam tikros tautybės jaunimo gaujų nusikalstamumą. Tokiu būdu ne tik išskiriamos etninės grupės, nors tai draudžia oficiali ideologija, bet ir pabrėžiama jų socialinė reikšmė⁵.

SUOMIJA IR ŠVEDIJA: pavėluotas paritetas

Olandijos pavyzdys rodo, kaip visuomenė, nusprendusi keisti savo tapatybę – atsisakyti bendruomenių ir daugiakultūrės visuomenės įvaizdžio – pakeičia ir tautinių mažumų sampratą, o drauge su ja – mažumų švietimo politiką. Panašūs procesai gali vykti ir valstybei apsibrėžiant santykį su autochtoninėmis, arba senbuvių, bendruomenėmis. Pavyzdys – Švedijos suomių ir Suomijos švedų likimas.

Suomiai Švedijoje gyveno kelis šimtmečius, tačiau oficialiai tai buvo konstatuota tik 1994 m. Ligi tol Švedija laikė save vienkultūre ir vienkaltę valstybę, nors nuo septintojo XX a. dešimtmečio turėjo imigrantų politiką. Norėdami įteisinti save kaip atskirą tautinę bendruomenę, Švedijos suomiai pateikdavo Suomijos švedų, kuriuos valstybė pripažino ir rėmė, pavyzdį. Toks pariteto reikalavimas ne visada būdavo išgirstamas tariant, kad tautinės bendruomenės yra labai skirtingos: Suomijos švedai – išsilavinę, pasiturintys ir įtakingi, o Švedijos suomiai – kilę iš kaimo, žemo išsilavinimo ir socialinio statuso, migruojantys. Tuo remiantis jiems buvo taikoma tokia pati integravimo bei asimiliavimo politika kaip imigrantams. Apie 2000-uosius metus, Švedijai keičiant požiūrį į savo autochtonines mažumas, iškilė suomių kalbos problema. Švedijos suomiai grindė savo atskirumą ne tiek kultūra (ji nelabai skiriasi nuo švedų), kiek kalba, tačiau tapo neaišku, kurią kalbos atmainą remti – Švedijos suomių tarmę ar valstybinę Suomijos suomių kalbą. Suomiams, kaip ir samiams, buvo suteikta teisė kalbėti ir pildyti dokumentus savo kalba valstybės įstaigose ir teismuose tų geografinių vietovių,

kuriose jie tradiciškai gyveno. Švietime autochtoninių mažumų pripažinimo pasekmė buvo dvikalbių suomių-švedų mokyklų atsiradimas, tiesa, tik nepriklausomų, tai yra valstybės remiamų privačių ar bendruomenių, mokyklų.

Suomijoje švedai sudaro 5–6 proc. gyventojų, o jų kalba laikoma antrąja valstybine kalba. Švedai gyvena gana kompaktiškai: 2008 m. iš 399 Suomijos savivaldybių 3 buvo vienkaltės – švedų, dar 43 dvikalbės – suomių ir švedų. Savivaldybės kalbinis statusas yra svarbus gaunant paslaugas valstybės įstaigose – dvikalbėse jos teikiamos ta kalba, kurios pageidauja pilietis. Taip pat kiekvienas turi teisę mokytis bendrojo ugdymo mokykloje ta kalba, kurią pasirenka – švedų ar suomių. Privaloma mokytis ir antrąją valstybinę kalbą, tačiau elementaresniu lygiu ir nebūtinai nuo pirmos klasės. Galėdami rinktis, mokiniai suomių kaip antrąją kalbą pradeda mokytis 1–3 klasėse, o švedų dažniausiai tik 7-oje. Tai daro įtaką jų išmokymo lygiui: suomiai vis silpniau moka švedų kalbą. Švedų kalbos populiarumo mažėjimas greičiausiai atspindi kintantį pačių suomių statusą: Švedija nebelaikoma aukštesnės kultūros šalimi, švedų kalbą kaip svarbią kultūrinių mainų kalbą išstumia anglų kalba. Reikia pažymėti, kad švedų tautinė mažuma Suomijoje laikoma labiausiai privileijuota mažuma Europoje, tačiau jai netaikoma jokia pozityvioji diskriminacija (nėra jokių privilegijų, papildomo finansavimo ir pan.) – tiesiog elgiamasi lygiai taip pat, kaip su dauguma. Pozityviosios diskriminacijos įvedimas švedams pagal Suomijos įstatymus reikalautų ją taikyti ir suomiams tose savivaldybėse, kuriose jie yra mažuma.

⁴ Pagrindinis naudotas šaltinis: P. Scholten, R. Holzacker. Bonding, bridging and ethnic minorities in the Netherlands: changing discourses in a changing nation. *Nations and Nationalism*, 2009, 15 (1), p. 81–100.

⁵ Detaliau žr.: C. Poppelaars, P. Scholten. Two Worlds Apart: The Divergence of National and Local Immigrant Integration Policies in the Netherlands. *Administration & Society*, 2008, Volume 40, Number 4, p. 335–357.

ESTIJA: nuo mažumų izoliavimo prie visuomenės integravimo

Dar sunkiau pasirinkti tautinių mažumų politiką tais atvejais, kai nėra aišku, kokiai kategorijai jas priskirti – autochtonų ar imigrantų. Toks pavyzdys yra rusakalbiai Estijos gyventojai. Rusų bendruomenė Estijoje gyvena jau kokį tūkstantį metų, bet prieš Antrąjį pasaulinį karą ji sudarė 8 proc. visuomenės, o prieš pat atgaunant nepriklausomybę – jau 30 proc. (šiuo metu apie 25 proc.). Rusų skaičius smarkiai išaugo dėl rytinių Estijos sričių kolonizavimo po Antrojo pasaulinio karo. Atkūrę nepriklausomybę, estai paliko veikti rusų mokyklas, tačiau pačią rusų bendruomenę suskirstė į dvi kategorijas – turinčius Estijos pilietybę (po dešimtmečio – 2000 m. – tokių buvo tik 40 proc.) ir neturinčius. Pilietybė suteikta iki 1940 m. Estijoje gyvenusiems rusams ir jų palikuonims. Jie pagal Estijos įstatymus buvo laikomi mažuma, o neturintieji pilietybės – užsieniečiais. Konstitucija garantavo teisę rinktis mokymosi kalbą tik tautinių mažumų mokykloms, o Tautinių mažumų kultūrinės autonomijos įstatymas suteikė teisę steigti mokyklas tik tautinėms mažumoms, tai yra piliečiams. Faktiškai visi rusakalbiai galėjo mokytis rusų mokyklose, tačiau ne piliečiai negalėjo inicijuoti naujų mokyklų steigimo ar papildomo rusų kalbos mokymo estų mokyklose. Estų kalbos rusų mokyklose tapo privaloma mokytis nuo 2-os klasės.

Per pirmąjį Estijos nepriklausomybės dešimtmetį tapo akivaizdu, kad rusakalbės mokyklos virto savotiškais ge-

tais: rusų šeimų ekonominė padėtis buvo blogesnė nei estų, mokinių tėvai silpnai integravosi į sparčiai kintančią visuomenę, rusakalbiai mokiniai mokėsi iš pasenusių vadovėlių, estų kalbos juos mokė žemos kvalifikacijos mokytojai, mokyklos neturėjo rusakalbio švietimo ateities vizijos, o jų absolventams sunkokai sekėsi kurtis tolesnį gyvenimą.

Šioms ir kitoms problemoms spręsti 2000 m. priimta „Estijos visuomenės integravimo 2000–2007 m. programa“. Ji numatė perėjimą prie mokymosi estų kalba rusų vidurinėse mokyklose (10–12 klasėse). Programa buvo gerai pagrįsta rusų bendruomenės padėties Estijoje tyrimais, tačiau dėl stipraus pasipriešinimo jos įgyvendinimas vėlavo ir prasidėjo tik pasibaigus programoje numatytam laikui. 2007–2008 m. m. rusakalbių mokyklų 10-os klasės pradėjo mokytis estų kalba estų literatūros kursą, 2008–2009 m. m. – dar 2–3 kursus papildomai, 2009–2010 m. m. – estų literatūrą ir 5 kitus kursus ir t. t., o 2011–2012 m. m. dešimtokai mokosi 60 proc. kursų estų kalba. Rusų mokyklų direktoriai ir dalykų, kurių privalo būti mokomasi estų kalba (literatūra, socialiniai mokslai (įskaitant geografiją), muzika), mokytojai baigė specialius estų kalbos ir dėstymo ja kursas. Ši politika, Estijos rusų organizacijų vadinama asimiliacija, pačių estų laikoma jų visuomenei būtinu integravimu.

LATVIJA: valstybinės kalbos stiprinimo politika švietime

1935 m. latviai savo šalyje sudarė 77 proc. gyventojų, o prieš pat atgaunant nepriklausomybę (1989 m.) – jau tik apie pusę. Didžiuosiuose miestuose jie buvo tapę mažuma. Kaip ir Estijoje, didžiausia Latvijos tautinė mažuma yra rusų – apie 30 proc. šalies gyventojų. Iš jų apie trečdalis yra gimę Rusijoje. Skirtingai nei estai, kurie vengė kontaktų su rusų tautybės gyventojais ir saugojo savo tapatumą, latviai buvo pradėję netekti tautinės savisaugos jausmo ir tapti dvikalbiais. Kita vertus, rusų mažuma Latvijoje pradėjo jaustis bei elgtis kaip pagrindinė tautinė bendruomenė.

Latvijos nepriklausomos valstybės atkūrimas ypač glaudžiai susietas su latvių kaip valstybinės kalbos įtvirtinimu. Nors rusų tautinė mažuma pagal dalį visuomenėje yra viena didžiausių Europoje, vienintele valstybine kalba laikoma latvių kalba (pagal Kalbų įstatymą (1989 m.), Valstybinės kalbos įstatymą (1999 m.) ir Konstituciją (po 2002 m. papildymų)). Remiantis šiais įstatymais, nepakankamas latvių kalbos mokėjimas užkerta kelią dirbti valstybės tarnyboje, dėl to per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį Latvijos valstybės įstaigos tapo latviškomis, o versle įsivyravo rusakalbiai asmenys. Galiausiai, kaip ir Estijoje, buvo sukurta nacionalinė „Latvijos visuomenės integravimo programa“ (1999 m.), skirta valstybinės kalbos stiprinimui, mažumų natūralizacijai ir švietimo reformai.

2005 m. Latvijos Seimas ratifikavo Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją, tačiau susilaikė dėl 10 str. (įsipareigojimo administracinėse įstaigose aptarnauti gausias tautines mažumas jų kalba) ir 11 str. (įsipareigojimo rašyti asmenvardžius ir vietovardžius mažumų kalbomis), taigi šių straipsnių ir nesilaikė. Išimtis padaryta tik autochtonų lyvių kalbai – ja, greta latvių kalbos, rašomi vietovardžiai lyvių gyvenamose vietovėse.

Latvijos švietime iki nepriklausomybės atgavimo ir pirmaisiais jos metais egzistavo dvi lygiagrečios mokyklų sistemos – latvių ir rusų – kurios skyrėsi ne tik mokymosi kalba, bet ir programomis⁶. Padėtis ėmė iš esmės keistis nuo 1995 m. ir ypač po naujo švietimo įstatymo priėmimo 1998 m. – jame teigiama, kad tautinių mažumų švietimo paskirtis yra ne tik jų kultūrinio paveldo išsaugojimas, bet ir integravimasis į visuomenę. Tuo pagrįstas dvikalbis tautinių mažumų ugdymas, kuris laikomas pagrindiniu Latvijos įvykdytos švietimo reformos darbu. Šiuo metu valstybė užtikrina mokymąsi 8 tautinių mažumų kalbomis – rusų, lenkų, ukrainiečių, baltarusių, lietuvių, estų, žydų, čigonų. 2009–2010 m. m. veikė 648 latvių, 114 rusų, 76 dvikalbės latvių–rusų ir 11 kitų tautinių mažumų arba dvikalbių latvių–tautinių mažumų mokyklų.

Pradinėms ir pagrindinėms tautinių mažumų mokykloms pasiūlyti keturi dvikalbio ugdymo bendrųjų programų mo-

⁶ Minority education in Latvia. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/>.

deliai, kurie skiriasi mokymosi mažumos ir latvių kalbomis proporcijomis: mokyklos galėjo pasirinkti nuo intensyvaus, artimo savanoriškam asimiliavimuisi mokymosi modelio iki latvių kalbos pradmenų mokymosi modelio⁷. 2002–2003 m. m. visos pradinės ir pagrindinės tautinių mažumų mokyklos perėjo prie dvikalbio mokymo.

Vidurinėms mokykloms (10–12 kl.) iš pradžių buvo numatytas mokymasis tik latvių kalba, tačiau vėliau sutarta dėl dvikalbio mokymosi. Perėjimą nuo rusų kalbos prie dvikalbio mokymosi jos baigė 2007 m., jis buvo laipsniškas: nuo 1996–1997 m. m. pradėta latviškai mokytis 3 dalykų; nuo 2004–2005 m. m., pradedant 10-a klase, 60 proc. dalykų mokomasi latviškai, kiti – mažumos kalba. Dalykus, kurių mokomasi latviškai, mokyklos gali pasirinkti pačios.

LENKIJA: gal vis dėlto ne vientaute

Lenkija nuo senų laikų buvo daugiatautė valstybė, tačiau to pripažinimas XX amžiuje užtruko⁸. 1918 m., atkūrus nepriklausomą valstybę, tautinės mažumos sudarė daugiau nei 1/3 šalies gyventojų, bet po Antrojo pasaulinio karo valstybė save pradėjo laikyti vientaute. Tai įvyko dėl dalies teritorijos netekimo, nacių vykdytų žydų ir čigonų žudynių karo metais, vokiečių išstūmimo, ukrainiečių deportacijos į SSRS ir lenkų repatriacijos iš jos, taip pat vidinės gyventojų migracijos ir maišymosi (dalis vidinės migracijos vyko dėl valdžios tikslingai organizuoto tautinių grupių išsklaidymo). 1952 m. konstitucijoje Lenkija deklaravo suvokianti save kaip homogenišką valstybę, o apie tautines mažumas net neužsiminė. Pirmaisiais pokario metais vykdyta asimiliavimo politika, vėliau iki 9-ojo dešimtmečio mažumoms leista mokytis ir mokytis gimtosios kalbos ir net turėti savo kultūrinės organizacijas, tačiau jas kontroliavo Vidaus reikalų ministerija. Valstybė palaikė tik kaimiškąją mažumų kultūrą, kuri būdavo prarandama gyventojams migruojant į miestus.

Po 1989 m., pasikeitus politinei santvarkai, Lenkijos politika mažumų atžvilgiu smarkiai keitėsi, nes:

- mažumos, kaip ir lenkų tauta, išgyveno atgimimą – jos nebesitenkino kultūrine veikla ir pradėjo dalyvauti politikoje bei ginti savo teises;
- stojimo į NATO ir ES siekiai vertė Lenkiją gerinti santykius su kaimynais;
- kaimynai taip pat keitėsi – Vokietijos susijungė, Čekoslovakija pasidalino, žlugus SSRS atsirado naujos sienos su 4 respublikomis – Ukraina, Baltarusija, Lietuva, Rusija – ir visos jos domėjosi savo tautiečių Lenkijoje teisėmis, o pati Lenkija buvo suinteresuota mainais užsitikrinti lenkų mažumos teises tose valstybėse.

Skatinamas ir dvikalbis kiekvieno dalyko mokymasis. Tokie intensyvaus tautinių mažumų perėjimo prie dvikalbio mokymosi rezultatas buvo labai pagerėjęs latvių kalbos mokėjimas.

Nuo 2007 m. valstybinių brandos egzaminų užduotys teikiamos tik latvių kalba, tačiau mokiniai kol kas gali pasirinkti, kuria kalba – latvių ar rusų – laikyti egzaminą. 2008–2009 m. m. 60 proc. tautinių mažumų mokyklų abiturientų rinkosi laikyti valstybinius egzaminus latvių kalba, 40 proc. – rusų kalba. Latvijos švietimo ministerijos teigimu, latvių ir tautinių mažumų mokyklų valstybinių egzaminų rezultatai yra panašūs, taigi perėjimas prie mokymosi valstybine kalba nesumažino švietimo prieinamumo mažumoms.

1989 m. Lenkijos Seimas įsteigė Nacionalinių ir tautinių mažumų komitetą, ir pirmą kartą nuo Antrojo pasaulinio karo buvo oficialiai pripažinta, kad Lenkija yra ir mažumų tėvynė⁹. Pati mažumų dalis, lyginant su tarpukariu, labai nedidelė: per 2002 m. gyventojų surašymą 97 proc. gyventojų teigė esantys lenkai. Pasikeitus politikai, mokinių, kurie mokosi tautinių mažumų kalbomis, skaičius Lenkijoje smarkiai didėjo – per dešimtmetį po 1990 m. jis išaugo nuo maždaug 6 iki 49 tūkstančių, o nuo 2001 m. laikosi nedaug kisdamas (žr. 2 pav.).

Mokymuisi lietuvių kalba Lenkijoje būdinga kitokia tendencija: 1990–2000 m. mokinių skaičius viršijo 700, nuo tada palaipsniui mažėja. 2010–2011 m. m. lietuvių kalba Lenkijoje mokėsi 546 mokiniai, arba penktadaliu mažiau nei 2000 m. Lietuvių bendruomenės, kuri kompaktiškai gyvena Lietuvos pasienyje – Punsko ir Seinų valsčiuose – nykimo nepajėgė sustabdyti ir 2001 m. priimta Lietuvių tautinės mažumos Lenkijoje švietimo plėtojimo strategija – pirmoji tautinės mažumos švietimo strategija Lenkijoje. Tam turėjo įtakos ne tik Lenkijos lietuvių nuostatos, bet ir kai kurios Lenkijos tautinių mažumų švietimo organizavimo ypatybės, kurios aptariamoms toliau.

Šiuo metu Lenkijos Respublikos konstitucija užtikrina tautinėms mažumoms laisvę išsaugoti ir ugdyti savo kalbą, papročius ir kultūrą. 2002-ųjų metų švietimo ir sporto ministro įsakymas įpareigoja valstybines bendrojo ugdymo mokyklas sudaryti sąlygas tautinėms mažumoms mokytis gimtąja kalba arba, mokantis valstybine kalba, gimtąja kalba papildomai mokytis tik kalbos, istorijos, geografijos ir kultūros. Mažumų švietimo organizavimas grindžiamas raštišku tėvų pageidavimu: pradinėje

⁷ Detaliau apie modelius ir jų veiksmingumą žr.: B. Zepa, I. Lāce, E. KĢave, I. Šūpule. *The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities. Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States. Final Report.* Baltic Institute of Social Sciences. 2006.

⁸ Lenkijos tautinių mažumų politikos istorijai aprašyti naudotas šaltinis: S. Lodzinski. *The Protection of National Minorities in Poland.* 1999. http://www.minelres.lv/reports/poland/poland_NGO.htm.

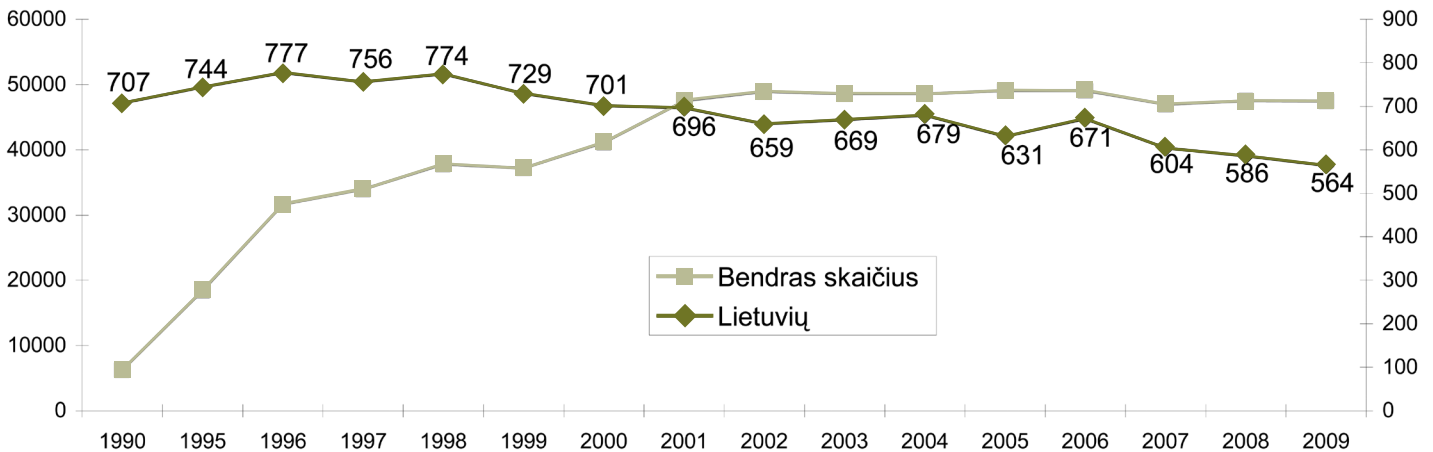
⁹ Detaliau žr.: RAXEN_CC National Focal Point Poland Helsinki Foundation for Human Rights. *Education of National and Ethnic Minorities in Poland.* 2004.

ir pagrindinėje mokykloje gavus 7 pageidavimus vienai klasei, vyresnėse klasėse – 14 pageidavimų. Kai toks skaičius nesusidaro vienoje mokykloje, kuriamos jungtinės klasės arba tarpmokyklinės klasės. Šiomis moky-

mosi organizavimo galimybėmis patogiausia naudotis toms tautinėms bendruomenėms, kurios gyvena kompaktiškai.

2 pav. Mokinių, kurie mokosi tautinės mažumos arba regiono kalba, skaičius Lenkijoje (dvių skalių grafikas)

Duomenų šaltinis: Oświata I wychowanie w roku szkolnym 2009/2010. Warszawa: Główny urząd statystyczny, 2010

Mažumų švietimas Lenkijoje finansuojamas dvejopai – iš valstybės ir iš savivaldybės biudžetų. Valstybė kiekvienam mažumos kalba mokomam mokiniui skiria papildomai 20 proc. lėšų, o mažoms, tai yra turinčioms iki 84 mokinių, pagrindinėms mokykloms ir iki 42 mokinių gimnazijoms – 150 proc. Toks staigus finansavimo slenkstis yra nepatogus – mokyklos suinteresuotos nepriimti daugiau kaip 84 (42) mokinių, bet ir jų skaičiaus sumažėjimas yra pavojingas. Valstybės subvencijos mažoms mokykloms išlaikyti nepakanka, nepatogu ir tai, kad valstybės subvencija mažumų mokykloms skiriama per savivaldybę – mokyklos nežino, kiek tiksliai lėšų joms priklauso ir ar jas visas gaus¹⁰. Lengviau toms mažumų mokykloms, kurioms gauti trūkstantį lėšų padeda savivaldybės. Pavyzdžiui, lietuviams lengviau išlaikyti mokyklas Punsko valsčiuje, kuriame jie sudaro apie 80 proc. gyventojų ir yra gerai atstovaujami vietos valdžioje, nei Seinų valsčiuje, kur lietuvių tik apie 40 proc. Aiškindami, kodėl neskiria pakankamai lėšų tautinių mažumų mokykloms išlaikyti, Lenkijos valdžios atstovai teigia, kad jie tiesiog laikosi subsidiarumo principo, todėl trūkstantas lėšas turi skirti savivaldybės, kurios nori turėti mažumų mokyklas. Bet subsidiarumo principas Europos Sąjungoje yra taikomas sprendimų priėmimo lygiui, o ne finansavimo šaltiniui pagrįsti.

Tautinių mažumų mokyklos turi teisę turėti savo programas ir vadovėlius, kuriuos leidžia valstybė, tačiau jų rengimo, ekspertinio vertinimo ir tvirtinimo procedūros yra tokios sudėtingos ir ilgos, kad iki kito valstybinių programų pakeitimo spėjama išleisti tik gimtosios kalbos vadovėlius. Šiuo metu, pakeitus valstybines programas, Lenkijos lietuviai apskritai neturi nė vieno galiojančio vadovėlio. Tad nors oficiali mokymosi kalba yra tautinės mažumos, mokomasi dviem kalbomis – mokiniai skaito lenkiškus vadovėlius, paskui su mokytojais aptaria, ką perskaitę, lietuviškai.

Teoriškai baigiamuosius egzaminus galima laikyti tautinės mažumos kalba, bet faktiškai sukurta tokia sistema, kad patogiau ir saugiau laikyti lenkiškai. Humanitarinių dalykų egzaminų kalbos pasirinkimas yra sublokuotas – juos visus galima laikyti tik viena iš pasirinktų kalbų: lenkų arba mažumos. Tad pasirinkus mažumos kalbą, ja laikomas ir lenkų kalbos egzaminas, o pasirinkus lenkų kalbą – ir mažumos kalbos egzaminas. Esant tokiai tvarkai, patogiau visai nesirinkti savo gimtosios (mažumos) kalbos egzamino.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ ŠVIETIMO YPATYBĖS LIETUVOJE

Lietuva pagal tautinių mažumų dalį visuomenėje – apie 16 proc. – Europoje yra maždaug per vidurį. Tiesa, negalime būti visai tikri, kad kitos valstybės patikimai registruo-

ja kitataučius – pavyzdžiui, Airija pateikiama kaip tautiniu požiūriu vienalytė valstybė, nors joje daug imigrantų.

¹⁰ Nė vienas iš elektroniniu paštu apklaustų lietuviškų mokyklų Lenkijoje direktorių negalėjo tiksliai nurodyti įstatymų, pagal kuriuos jiems skiriamos lėšos, ir algoritmų, kuriais remiantis jos apskaičiuojamos – teigė, kad tai žino tik savivaldybės.

Lietuva, visada laikiusi save daugiataute ir tolerantiška valstybe, paskelbus nepriklausomybę jau turėjo Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymą (1989), kuris, be kita ko, teigė:

Lietuvos TSR visiems savo piliečiams, nepriklausomai nuo jų tautybės, garantuoja lygias politines, ekonomines ir socialines teises bei laisves, pripažįsta tautinį identitumą, kultūros tęstinumą, skatina tautinę savimonę bei jos saviraišką.

Valstybė vienodai gina visų tautybių Lietuvos TSR piliečius.

Lietuvos TSR, atsižvelgdama į tautinių mažumų interesus, įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka garantuoja:

teisę į valstybės paramą ugdyti tautinę kultūrą ir švietimą;

teisę mokytis gimtąja kalba, sudarant sąlygas turėti ikimokyklinės įstaigas, pamokas ir bendrojo lavinimo mokyklas, rengti joms auklėtojus ir mokytojus.

Šis įstatymas išliko iš esmės nekeistas iki 2009 m., kai nustojo galiojės. Šiuo metu rengiamas naujas Tautinių mažumų įstatymas, kuriame turėtų būti atsižvelgta į pakitusias aplinkybes: Europos valstybėse įprastą praktiką, tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus ir kt.

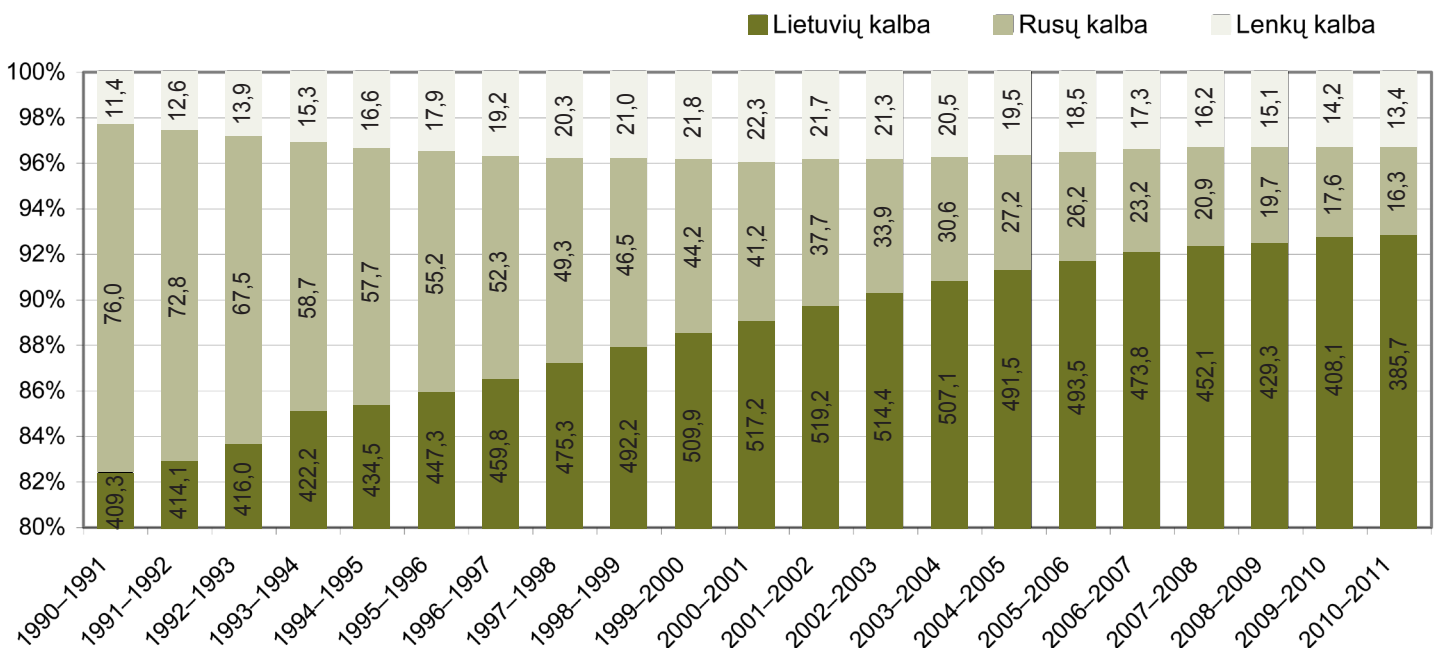
Trys didžiausios Lietuvos tautinės mažumos – rusų, lenkų ir baltarusių – ypatingos tuo, kad visos turi savo tautiečių valstybes, kurios, be to, yra kaimyninės ir daug didesnės už Lietuvą šalis. Siekdama išlaikyti gerus santykius su šiomis valstybėmis, Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, nepriklausomybės pradžioje nekeitė sovietmečiu įprasto tautinių mažumų švietimo modelio: paliko mokymąsi gimtąja kalba nuo pirmos iki paskutinės klasės su atskiru valstybinės kalbos kursu, valstybės tvirtinamomis

programomis ir vadovėliais ir subsidijuojama vadovėlių leidyba. Tai buvo politiškai korektiškas, nesukėlęs mažumų priešiško sprendimas, tačiau jau pirmojo dešimtmečio pradžioje kai kurie užsienio ekspertai abejojo, ar tokiu būdu tautinės mažumos nėra izoliuojamos – jos mokosi atskirose mokyklose, uždaroje kultūroje ir ne išmoksta, o tik pramoksta valstybinę kalbą. Išmokyti valstybinę kalbą tiek, kad būtų galima sėkmingai studijuoti Lietuvos aukštosiose mokyklose bei gauti darbą valstybės įstaigose trukdė ir dvigubi brandos egzaminų standartai: valstybinės kalbos egzamino reikalavimai tautinių mažumų mokykloms buvo mažesni nei lietuvių kaip gimtosios kalbos reikalavimai.

Dar vienas Lietuvos tautinių mažumų politikos ypatumas yra autochtonų ir pokario atvykėlių neskyrimas. Su visomis slavų kilmės mažumomis Lietuvoje elgiamasi kaip su autochtonais, nors žinoma, kad šios bendruomenės, kaip ir Estijoje bei Latvijoje, yra sudėtinės: prie senųjų gyventojų prisidėjo iš kitų SSRS respublikų pokario metais atvykę persikėlėliai. Pavyzdžiui, pirmaisiais pokario metais į Lenkiją repatrijavus maždaug 2/3 Lietuvos lenkų, jų skaičius iš dalies atkurtas Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos ir Latvijos lenkų arba katalikų tikybos slavų persikėlėlių (1947 m. Lietuvoje buvo likę apie 100 tūkst. lenkų, o 1959 m. jų jau registruota 230 tūkst.)¹¹. Šis faktas nėra patogus tautinėms mažumoms, todėl jos dažnai pabrėžia esančios autochtoninės.

Švietimas pokario metais tapo viena pagrindinių šias sudėtines bendruomenes konsoliduojančių ir jų tapatybę kuriančių jėgų, tas pats reiškinys kartojosi pirmąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį – lenkiškų mokyklų mokinių skaičius išaugo dvigubai (žr. 3 pav.). Rusiškų mokyklų

3 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų mokinių, kurie mokosi lietuvių ir tautinių mažumų kalbomis, skaičius (tūkstančiais) ir dalis (procentais) Lietuvoje

Duomenų šaltinis: STD

¹¹ V. Stravinskienė. Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai). *Lituanistica*, t. 64, 2005, Nr. 4, p. 13–27.

mokinių skaičius smarkiai mažėjo: ir dėl grįžimo į tėvynę, ir dėl katalikų tikybos mokinių perėjimo į lenkų mokyklas, ir dėl apsisprendimo susieti savo ateitį su Lietuvos valstybe.

Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį modeliuojant tautinių mažumų švietimą jų tapatybės ir santykio su valstybe, kurioje gyvena, problema buvo suvokta labai aiškiai. Pavyzdžiui, 1992 metų Tautinių mažumų mokyklų integravimosi į Lietuvos Respublikos švietimo sistemą nuostatose teigiama:

Visais laikais bet kurioje valstybėje tautinės mažumos susiduria su amžinu prieštaravimu: kaip išsaugoti savo tautinį identitetą, t. y. išvengti asimiliacijos su pagrindine krašte gyvenančia dauguma, o kita vertus, – kaip integruotis į krašto politinį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą, neužsidaryti kultūriniam gete, jaustis pilnaverčiais savo valstybės piliečiais.

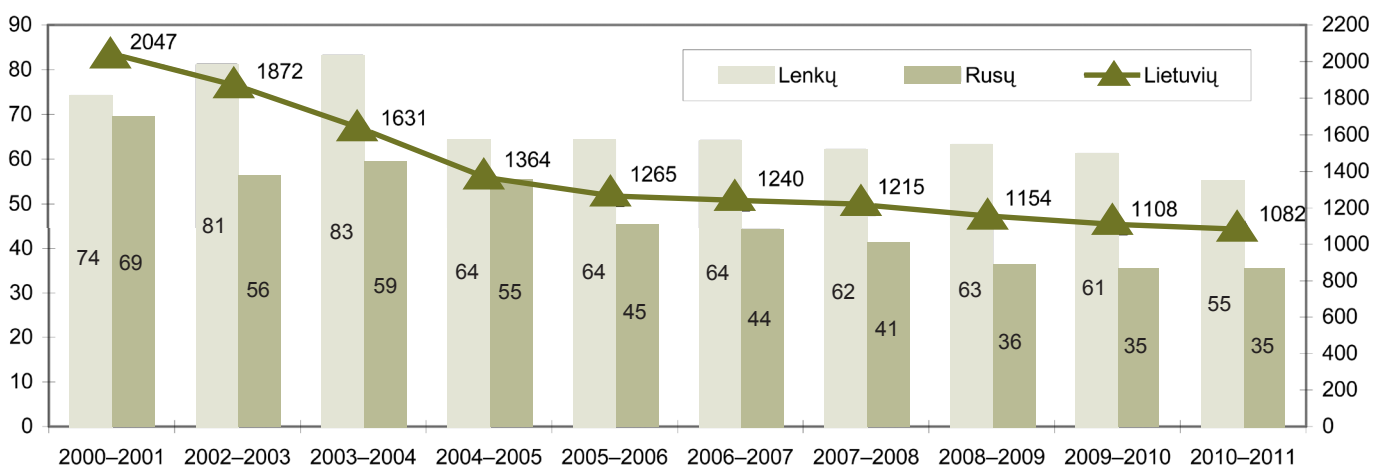
Integravimasis užtruko. Lietuvos valstybė perėmė tautinių mažumų mokyklų ugdymo programų rengimą ir vadovėlių leidybą, tačiau lenkų atveju drauge stiprėjo ir tautinės mažumos mokyklų ryšiai su tautiečių valstybe. Lenkija rėmė ir remia lenkiškas Lietuvos mokyklas įvairiais būdais: rengiant bendrųjų kalbos ir literatūros programų turinį ir mokytojus, aprūpinant literatūra ir kitomis mokymosi priemonėmis; organizuojant stažuotes ir pažintines keliones ir t. t., taip pat tiesiog pinigais. Stiprėjant Lenkijos švietimo įtakai Lietuvos lenkų švietimui, stiprėjo ir Lenkijos kultūros įtaka Lietuvos lenkų tautinei mažumai. 1997 m. lenkų kalbos bendrosios (valstybinės) programos¹² įvade buvo teigiama:

Lenkų kalbos dialektų, kurie yra artimi ir žinomi mokiniams, nereikia peikti, nes tai atskiri lenkų kalbos variantai, lyginami su bendrine kalba. Kalbėjimą apie dialektą reikia sieti su Vilniaus krašto lenkų kultūros nagrinėjimu – pirmiausia Lietuvos kultūros kontekste.

Vis dėlto vėliau Lietuvos valstybė ignoravo tą dilemą, kuri iškilo Švedijoje kuriant suomių mažumos švietimą: kai mažumos švietimas yra modeliuojamas pagal jos tautiečių valstybės švietimą, silpnėja tapatinimasis su šalimi, kurioje gyvenama, ir prarandami unikalūs mažumos kultūros bruožai – vietinė tarmė, vietinė istorija (įskaitant prisiminimus apie vietos šviesuolius), papročiai ir kt. Drauge vietinė tapatybė pradedama laikyti menkesne, gėdinga, o savivertė palaikoma tapatinantis su tautiečių valstybe. Prie šio proceso prisidėjo ir lietuvių daugumos požiūris į Vilniaus krašto slaviškai kalbančius gyventojus kaip netikrus, prastesnius lenkus: toks požiūris ne atgraso nuo lenkiškumo, o greičiau atvirksčiai – skatina jį tobulinti tampant „tikrais“ lenkais.

Kultūrinę lenkų mažumos rezistenciją atspindi kova dėl mokyklų. Pastarąjį dešimtmetį, mažėjant mokinių ir tvarkant mokyklų tinklą, nepakito tik mokyklų baltarusių mokomąja kalba skaičius – buvo ir liko viena mokykla. Mokyklų kitų tautinių grupių kalbomis skaičius sumažėjo beveik dvigubai, tačiau nevienodu tempu: per 2000–2010 m. lietuvių mokyklų sumažėjo 47 proc. punktais, rusų – 49 proc. punktais, o lenkų – tik 26 proc. punktais (detalius skaičius žr. 4 pav.). Didelio mokyklų skaičiaus padarinys – itin sumažėjusios klasės (žr. 5 pav.).

4 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų* lietuvių, lenkų ir rusų mokomosiomis kalbomis skaičius (dviejų skalių grafikas)

* Be suaugusiųjų, specialiųjų ir sanatorinių mokyklų.

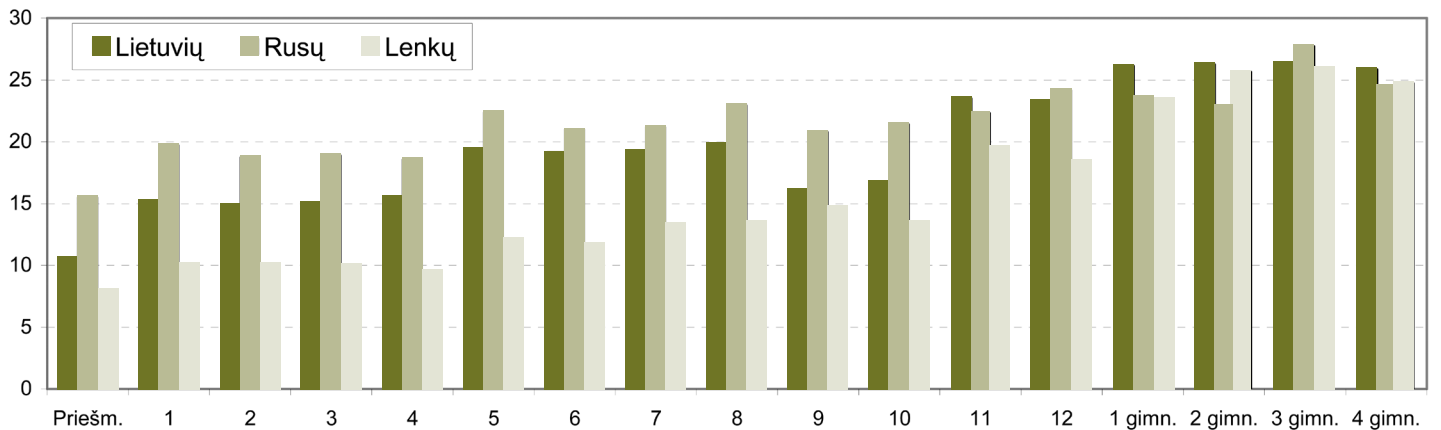
Duomenų šaltiniai: STD ir ŠVIS

Kultūrinis uždarumas ir tankus mažų mokyklų tinklas nėra naudingas tautinių mažumų mokyklų mokiniams. Tarptautinių PISA tyrimų duomenys rodo, kad 15-mečių iš tautinių mažumų mokyklų pasiekimai yra prastesni nei lietuvių

mokyklų mokinių pasiekimai (žr. 6 pav.). Tiesa, per trejus metus įvyko ir žymių tautinių mažumų mokyklų mokinių pasiekimų pokyčių: lenkų mokyklų rezultatai pagerėjo, o rusų nusmuko.

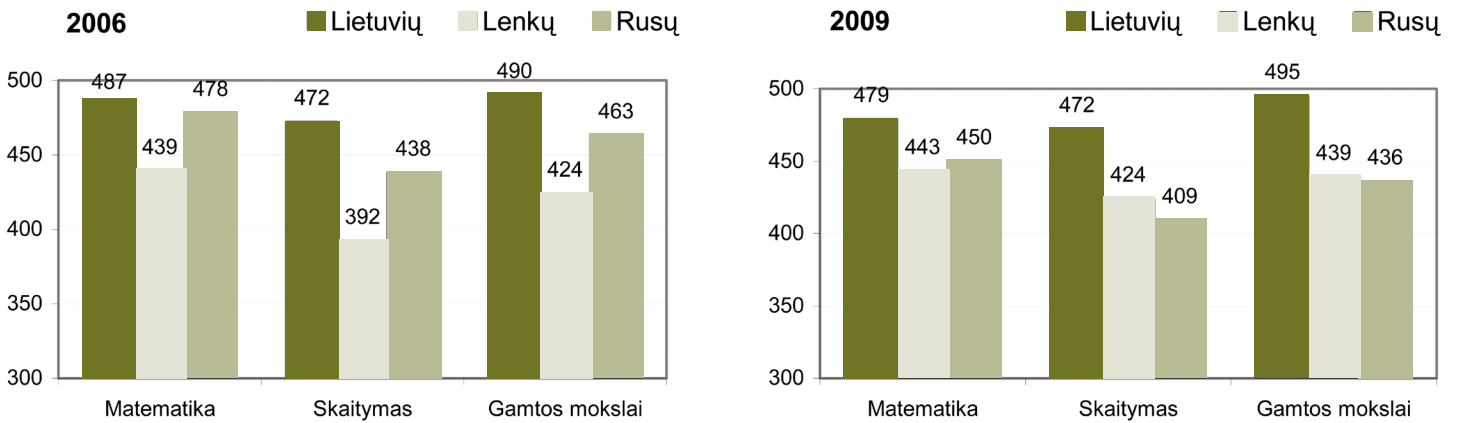
¹² Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklos bendrosios programos. Vilnius: Leidybos centras, 1997.

5 pav. Vidutinis klasių, kurios mokėsi lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis, dydis (mokinių skaičius) 2010–2011 m. m.

Duomenų šaltinis: ŠVIS

6 pav. 15-mečių Lietuvos mokinių pasiekimai pagal mokymosi kalbas (PISA 2006 m. ir 2009 m. tyrimo rezultatų vidurkis PISA skalės taškais)

Duomenų šaltinis: PISA duomenų bazė

Tautinių mažumų mokyklų abiturientai vidutiniškai prasčiau laiko valstybinius egzaminus – rečiau nei lietuvių mokyklų abiturientai pasirenka juos laikyti ir rečiau gauna aukščiausius balus. Tai rodo tautinių mažumų mokyklų vieta tarp šalies mokyklų pagal trijų populiariausių egza-

minų – istorijos, matematikos ir anglų kalbos – rezultatus (žr. 2 lentelę). Tautinių mažumų mokyklų abiturientai taip pat rečiau siekia aukštojo išsilavinimo Lietuvos aukštosiose mokyklose.

2 lentelė. Mokyklų tautinių mažumų mokomosiomis kalbomis vieta tarp šalies mokyklų pagal matematikos, istorijos ir anglų kalbos 2011 m. brandos egzaminų rezultatus (bendras mokyklų skaičius – 502)

Mokykla	Mokomoji kalba	90–100 balų gavusiųjų dalies lyginant su abiturientų skaičiumi* indeksas	Vieta tarp Lietuvos mokyklų	75–100 balų gavusiųjų dalies lyginant su abiturientų skaičiumi* indeksas	Vieta tarp Lietuvos mokyklų
Geriausia šalies mokykla	lietuvių	192,8	1	213,5	1
Vilniaus Levo Karsavino vidurinė mokykla	rusų	31,0	27	51,7	48
Vilniaus Pranciškaus Skorinos vidurinė mokykla	baltarusių	27,3	39	45,5	69
Vilniaus Jono Pauliaus II gimnazija	lenkų	25,0	47	51,9	46
Vilniaus Vasilijaus Kačialovo gimnazija	rusų	23,1	53	47,3	60
Trakų rajono Trakų vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	23,1	54	26,9	170
Vilniaus Naujamiesčio vidurinė mokykla	rusų	21,8	60	41,8	87
Vilniaus r. Pagirių gimnazija	dvi(tri)kalbė	21,7	65	37,3	104
Vilniaus Lukiškių vidurinė mokykla	rusų	20,9	72	41,9	85

Mokykla	Mokomoji kalba	90–100 balų gavusiųjų dalies lyginant su abiturientų skaičiumi* indeksas	Vieta tarp Lietuvos mokyklų	75–100 balų gavusiųjų dalies lyginant su abiturientų skaičiumi* indeksas	Vieta tarp Lietuvos mokyklų
Vilniaus „Ateities“ vidurinė mokykla	rusų	17,5	87	37,5	101
Vilniaus Vladislavo Sirokomlės vidurinė mokykla	lenkų	17,0	91	37,2	106
Vilniaus Simono Konarskio vidurinė mokykla	lenkų	15,2	111	22,7	203
Vilniaus Aleksandro Puškino vidurinė mokykla	rusų	14,9	115	29,8	146
Vilniaus „Juventos“ gimnazija	rusų	14,4	120	45,4	70
Šalčininkų r. Jašiūnų Mykolo Balinskio vidurinė mokykla	lenkų	13,3	129	40,0	91
Vilniaus r. Rukainių vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	10,7	168	10,7	359
Vilniaus r. Maišiagalos kun. Juzefo Obrembskio vidurinė mokykla	lenkų	9,7	185	12,9	327
Vilniaus r. Nemėžio šv. Rapolo Kalinausko gimnazija	dvi(tri)kalbė	9,5	189	16,7	278
Vilniaus Sofijos Kovalevskajos vidurinė mokykla	rusų	9,3	198	20,4	227
Vilniaus Adomo Mickevičiaus gimnazija	lenkų	9,2	199	33,3	126
Vilniaus Jeruzalės vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	8,3	217	25,0	183
Visagino „Gerosios vilties“ vidurinė mokykla	rusų	7,5	229	20,0	232
Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazija	dvi(tri)kalbė	7,5	230	10,0	367
Trakų r. Lentvario 1-oji vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	6,7	249	20,0	234
Klaipėdos „Aitvaro“ gimnazija	rusų	6,4	252	21,7	212
Vilniaus r. Bezdonių Julijaus Slovackio vidurinė mokykla	lenkų	5,9	266	5,9	410
Vilniaus „Santaros“ vidurinė mokykla	rusų	5,6	276	22,5	204
Trakų r. Rūdiškių gimnazija	dvi(tri)kalbė	5,4	281	13,5	317
Klaipėdos „Žaliakalnio“ gimnazija	rusų	4,9	294	13,6	315
Vilniaus r. Rudaminos Ferdinando Ruščico gimnazija	dvi(tri)kalbė	4,7	301	6,3	403
Šalčininkų Jano Sniadeckio gimnazija	lenkų	4,6	302	16,9	275
Vilniaus r. Avižienių vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	4,5	304	11,4	351
Vilniaus r. Mickūnų vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	4,3	307	13,0	325
Vilniaus Juzefo Ignacijaus Kraševskio vidurinė mokykla	lenkų	4,3	312	27,5	165
Vilniaus Lazdynų vidurinė mokykla	dvi(tri)kalbė	4,1	311	6,1	406
Šalčininkų r. Eišiškių gimnazija	lenkų	2,0	359	8,0	388
Kauno Aleksandro Puškino gimnazija	dvi(tri)kalbė	1,2	370	3,7	436

* Pateikiama visų trijų egzaminų rezultatų suma: matematika (%) + istorija (%) + anglų kalba (%).

Duomenų šaltinis: NEC

ŠVIETIMO PROBLEMOS ANALIZĖ – Švietimo ir mokslo ministerijos leidinių serija, skirta politikams, savivaldybių švietimo padalinių specialistams ir plačiajai visuomenei, nušviečianti kylančias ir sprendžiamas švietimo problemas. Serijoje „Švietimo problemos analizė“ pateikiama glausta, konkreti ir aktuali švietimo sistemos funkcionavimo problemų analizė. Leidiniai skelbiami internete adresu http://www.smm.lt/svietimo_bukle/analizes.htm ir portale Emokykla.

Pasiūlymus, pastabas ar komentarus prašome siųsti Švietimo ir mokslo ministerijos Strateginių programų biuro vedėjui Ričardui Ališauskui (ricardas.alisauskas@smm.lt).

Autorius, norinčius publikuoti savo parengtas analizes serijoje „Švietimo problemos analizė“, prašome kreiptis į Švietimo ir mokslo ministerijos Strateginių programų biuro vyresniąją specialistę Veroniką Šiurkienę (el. p. veronika.siurkiene@smm, tel. (8 5) 219 1121).

Analizę parengė dr. Vaiva Vaicekauskienė, Nacionalinės mokyklų vertinimo agentūros Politikos analizės skyriaus metodininkė.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ ŠVIETIMO POLITIKA: KUR EINAMA?

Redaktorė *Mimoza Kligienė*
Maketavo *Valdas Daraškevičius*

2011-11-04. Tir. 1850 egz.

Išleido Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos
Švietimo aprūpinimo centras, Geležinio Vilko g. 12, LT-01112 Vilnius
Spausdino UAB „Lodvila“, Sėlių g. 3A, LT-08125 Vilnius

ISSN 1822-4156